

НОВЕ У ВИВЧЕННІ БИТВИ НА ЖОВТИХ ВОДАХ 1648 РОКУ

(Рецензія на монографію І. С. Стороженка «Битва на Жовтих Водах

29 квітня – 16 травня 1648 року у світлі нових досліджень». –

Дніпропетровськ: ЛізуновПрес, 2013. – 184 с.: іл.)

Загальновідомо, що перша переможна баталія Української національної революції середини XVII ст. відбулася весною 1648 р. «на Жовтих Водах» на території сучасної Дніпропетровщини. Незважаючи на велике історичне значення Жовтоводської битви, в працях істориків відчувалася невизначеність щодо конкретної та повної інформації про її територіальну локалізацію. Така ситуація породила цілу низку легенд про битву 1648 р., а також прагнення краєзнавців прив'язати її до своїх населених пунктів. Так, мешканці міст Жовті Води, Веселі Терни, сіл Жовтого, Миролюбівки (Боголюбівки), Попельнастого, Холодіївки та ін. щиро вважають битву «на Жовтих Водах» «свою», там встановлені пам'ятники та меморіальні дошки, на яких стверджується, що саме біля їхніх населених пунктів відбулася ця битва. Зокрема, громадськість м. Жовті Води й досі переконана, що битва розпочалася на території сучасної південної околиці міста, продовжилася на території сучасного міста (тут у центрі міста споруджено величний пам'ятник на честь битви) і завершилася на північній околиці міста, тобто біля с. Миролюбівки, де встановлено меморіальну дошку про остаточний розгром польського війська. Історія цієї версії почалася від часу перейменування у 1957 р. селища міського типу Жовта Ріка на місто Жовті Води і рішення тогочасної влади про те, що Жовтоводська битва «відбулася» саме «під Жовтими Водами», тобто під новонародженим містом. На довгі роки вона

міцно закріпилася у людській пам'яті ще й тому, що популяризувалася у численних виданнях і навіть енциклопедіях.

Нову історичну реконструкцію Жовтоводської битви здійснив знаний дослідник військового мистецтва українських козаків, доктор історичних наук, науковий співробітник Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара Іван Сергійович Стороженко у рецензованій праці.

На основі скрупульозного вивчення тогочасних документів та археологічних джерел автор стверджує, що у зв'язку зі створенням Б. Хмельницьким на о. Томаківка повстанського центру (осінь 1647 р. – березень 1648 р.) польське командування, зосередивши на Наддніпрянщині понад 20 тисяч війська, мало собі за мету, по-перше, не допустити вибуху повстань на інших територіях України, по-друге – розгромити Б. Хмельницького на Запоріжжі і не дати йому піти далі, де б він міг отримати підтримку народу. Б. Хмельницький, у свою чергу, збирався завдати польським військам поразки, але для цього йому потрібно було ліквідувати оперативно-стратегічну перевагу польської армії у кавалерії. Тому він залучив до складу українського (козацького) війська татарську кінноту, уклавши з цього питання союзу угоду з Кримом, залучився підтримкою Туреччини та Кримського ханства.

21 квітня 1648 р. на Запоріжжя з Черкас вирушила частина (авангард) польського війська на чолі з С. Потоцьким. Вислане військо було поділене для

просування на дві частини. Перша – чотири реєстрові козацькі полки (4 тисячі) та два полки найманців (по 600 осіб у кожному), які очолив осавул реєстрового козацького війська І. Барабаш, – вирушила на човнах по Дніпру. Друга – Переяславський реєстровий козацький полк, підрозділи кварцяних та надвірно-магнатських формувань загальною чисельністю близько чотирьох тисяч чоловік, які очолив С. Потоцький, – сухоходом. Такий поділ висланого війська був, на думку І. Стороженка, фатальною оперативною помилкою великого коронного гетьмана М. Потоцького, якою вміло скористався Б. Хмельницький, вирішивши розгромити коронне військо по частинах.

Ранком 29 квітня 1648 р. польське військо вирушило від урочища Княжі Байраки і в середині дня зупинилося на великий чотиригодинний привал на правобережній території сучасного с. Комісарівки на р. Жовтій (Комісарівській), на північній околиці сучасного м. П'ятихатки. У слушний момент за наказом Б. Хмельницького татарська кіннота на чолі з Тугай-беєм раптово атакувала польське військо двома полками, по 6 тисяч у кожному. У перші хвилини бою татари завдали вагомих втрат польському війську. Відбиваючи навальні удари татарської кінноти, підтримуваної вогнем козацьких підрозділів, польський табір поступово наростив оборону, укріпився. Відсіч поляків завдала також вагомих втрат і татарам. Атаки припинилися, а через 4 години на Жовті Води прибули головні сили татар, українських повстанців з табором і артилерією. Противники продовжили обкладувати і укріплювати свої табори та готуватися до наступного бою. Штурм

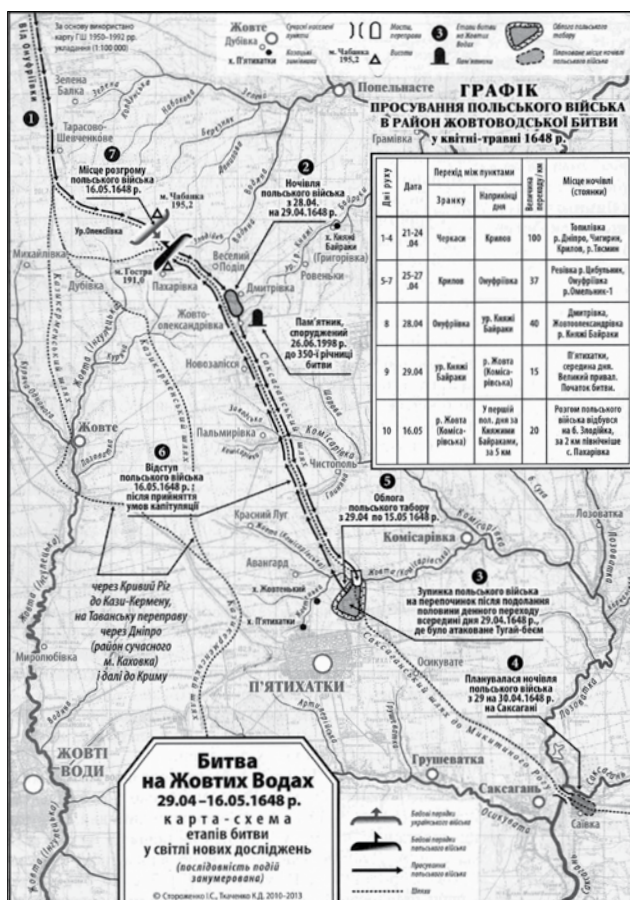

польського табору почався наступного дня, 30 квітня 1648 р., наступом української піхоти за підтримки татарської кінноти. Однак штурм поляків, які мали перевагу у важкій артилерії (10 гармат), 30 квітня, а також у наступні дні не дав позитивних результатів. Бойові дії 30 квітня та 1 травня 1648 р. показали, що силою польський табір не здобути. Б. Хмельницький тимчасово відмовився від намірів здобути табір С. Потоцького штурмом і з 5 травня 1648 р. розпочав його облогу. У польському таборі було чотиритисячне військо та великі запаси пороху, що давало можливість витримати довготривалу облогу. Проте з часом становище обложених ускладнювалося.

За цей час флотилія на чолі з І. Барабашем добралася по Дніпру на Запорозжя до Микитиноного Рогу, де частина реєстрових козаків, дізнавшись про відхід

основних частин Б. Хмельницького, повстала, перебила полонізовану старшину, обрала собі за старшого Ф. Джалалія і оголосила себе частиною армії Б. Хмельницького. До району Жовтководської битви реєстровці прибули у першій половині дня 13 травня 1648 р. Вони демонстративно пройшли перед польським табором і мушкетним салютом вітали Б. Хмельницького. Наступного дня козак-реєстровці, а також надвірні драгуни (загальна чисельність 1600 чоловік), що перебували у польському таборі, також перейшли до повстанців. На оголені ділянки польської оборони пішла в атаку козацька піхота, підтримана артилерією, привезеною реєстровцями, і татарською

кіннотою. Ціною вагомих втрат і зусиль С. Потоцькому вдалося відбити небезпечну атаку, однак, враховуючи своє безвихідне становище, він ініціював переговори. На переговорах 14 травня між Б. Хмельницьким і С. Потоцьким, через їхніх представників, домовилися, що останній передає першому всю артилерію з порохом і клейноди, а замість цього польському війську нададуть можливість безпечно відступити. Для гарантії виконання домовленостей сторони обмінялися заручниками. С. Потоцький передав Б. Хмельницькому клейноди та гармати. Однак козак не дотримали обіцяних умов капітуляції (далися взнаки колишні зради поляками своїх обіцянок гарантувати життя повстанцям у 1637, 1638 роках) та здійснили ще один штурм польського табору. А після його відступу на нього розпочала напад татарська кіннота, розраховуючи самостійно розгромити табір і захопити полонених. Коли 16 травня 1648 р. польське військо проминуло Княжі Байраки, до татар приєдналися козак, які почали обстрілювати польський рухомий табір із гармат. Оточене на Жовтих Водах польське військо було приречене на загибель, оскільки польське командування на чолі з М. Потоцьким, враховуючи оперативнотактичну перевагу повстанської армії, не надало йому допомоги. І. Стороженко переконує, що остаточний розгром залишків відступаючої польської армії відбувся у верхів'ї р. Водяної в районі балки, що має сьогодні назву «Злодійка».

На користь цієї версії, яка суттєво відрізняється від попередніх реконструкцій, здійснених польським воєнним істориком В. Маєвським, а також раніше й самим автором у картинах «Битва на Жовтих Водах» (1-ше вид. 1995 р., 2-ге вид. 1997 р.), монографії «Żołte Wody – 1648» (1999), на думку І. Стороженка, свідчать віднайдені під час археологічної експедиції 2010 р. матеріальні знахідки: кулі, фрагменти холодної та вогнепальної зброї, залишки порохівниці, деталі возів, кінської зброї тощо.

Головною причиною, чому так довго (16 днів) багатотисячне українсько-татарське військо не могло подолати укріпленого польського табору, хоча логіка ситуації вимагала якнайшвидшого розгрому польського війська на Жовтих Водах до підходу йому допомоги, було, вважає І. Стороженко, вкрай недостатнє забезпечення повстанської армії артилерією. Заволодіння повстанцями польськими гарматами змінило ситуацію на краще й дало змогу Б. Хмельницькому створити в українській армії артилерійський арсенал. Крім цього вагомого здобутку, битва на Жовтих Водах 29 квітня – 16 травня 1648 р. принесла Б. Хмельницькому та його штабу досвід у застосуванні різних форм маневрування, організації взаємодії піхотних формувань з кіннотою, планування та проведення бойових дій на полі бою, організації облоги укріпленого табору супротивника, а воїни набули досвіду ведення бою проти ворожої кінноти та піхоти в умовах щільного артилерійського і мушкетного вогню.

На доведення своєї гіпотези Жовтоводської битви І. Стороженко наводить ряд переконливих аргументів, з яких, власне, і складається рецензована праця.

Тому рекомендуємо читачам самим поринути у вир усіх сюжетів, які реалістично змалював автор монографії. Посилує приємне враження від книжки її художнє оформлення. Okремо додано щоденник роботи згаданих археологічних експедицій, а також історію спорудження пам'ятника битві на Жовтих Водах на схилах балки Княжі Байраки в с. Жовтоолександрівка П'ятихатського району Дніпропетровської області, який був урочисто відкритий до 350-ї річниці битви 26 червня 1998 р. Не зайвим у книжці є план туристичного маршруту «По місцях битви на Жовтих Водах 1648 р.» (11 об'єктів), що його свого часу розробив автор, за яким проводяться численні тематичні екскурсії.

Щодо недоліків, то їх може знайти тільки той дослідник, який наважиться переглянути результати двадцятирічних пошуків І. Стороженка. Думається, що автор має право навіть на певні нетрадиційні методики, які все ж допомагають йому віднайти істину. Так, не всі зможуть погодитися з таким авторським принципом пошуку відповіді, як «ідентифікація свідомості дослідника зі свідомістю конкретної історичної особи» (у даному випадку – Б. Хмельницького та С. Потоцького). З іншого боку, аналіз доробку попередників з певного питання має в історичній науці цілком визначені принципи. Вони якраз не вповні дотримані у розглядуваній праці. Визнаючи за автором достатнє знання літератури з даного питання, все ж не можна погодитися з тим, що список використаних у праці джерел і літератури та їх аналіз є вичерпним. Отже, побажання автору полягає у доопрацюванні наступного видання праці «класичним» історіографічним оглядом, де буде

розглянуто все написане про Жовтоводську битву.

Проте на сьогодні у питанні дослідження першої переможної баталії Української національної революції середини XVII ст. поставлена певна крапка. І ця крапка, за твердженням І. Стороженка, має бути викарбуваною на пам'ятнику битві на Жовтих Водах в с. Жовтоолександрівка оновленим написом: «На північній частині околиці сучасного м. П'ятихатки (Дніпропетровської області) на р. Жовтій, притоці Комісарівки та на північній околиці сучасного села Пахарівка (Олександрійського району Кіровоградської області) на балці річки Злодійки, притоці

Водяної (за 5 км від Княжих Байраків по Саксаганському шляху) – з 29.04 по 16.06.1648 р. силами Війська Запорозького під командуванням Б. Хмельницького та за допомогою кримськотатарського війська, очолюваного Тугай-беєм, було розгромлено польську армію і покладено початок Визвольній війні українського народу середини XVII ст. за становлення своєї державності».

Олег ЯРОШИНСЬКИЙ

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу української історії ННДІУВІ

МЕНТАЛЬНІ МЕЖІ У ЧАСТИНІ ЄВРОПИ, ЩО БЕЗ КОРДОНІВ

(Рецензія на працю Даріуша Вояковського

«Ментальні кордони в Європі без кордонів»: пер. з польськ. В.Ф. Саган. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 320 с. – (Серія «Зміна парадигми»; вип. 16)

2007 р. у Варшаві видавництвом Інституту філософії та соціології Польської Академії Наук опубліковано книгу Даріуша Вояковського «Swojskość i obcość w zmieniającej się Polsce» («Своє й чуже у Польщі, що змінюється»). 2012 р. видавництво «Ніка-Центр» доопрацьовану монографію відомого польського соціолога професора Гірничо-Металургійної Академії у Кракові «Ментальні кордони в Європі без кордонів» («Mentalne granice w Europie bez granic») оприлюднило українською мовою. Переклад (Саган В.Ф.) та наукове редагування книги (Киридон А.М., Троян С.С.) зроблено за фінансової підтримки Гірничо-Металургійної Академії імені С. Сташіца у Кракові. Про відмінності між польським і українським варіантами книги її автор

зазначає, що український має значно виразніший «європейський» характер, з цієї перспективи був доданий розділ V, а також значно змінені розділи III, VI і закінчення (с. 45).

Відповіді, які шукає автор на поставлені швидкоплинним сучасним життям питання, цікавлять не лише польського читача. Зважаючи на суспільно-історичні й політичні зрушення України у напрямку до об'єднаної Європи, що відбулися останнім часом, актуальність досліджень сучасних тенденцій зміни сутності національного, загальноєвропейського і глобального у свідомості європейських народів стала очевидною і незаперечною. Відзначимо, що помітною є певна схожість сучасних українських процесів суспільної трансформації з